

ОФИЦЕРНИНГ ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯДА МУЛОҚОТНИНГ ЎРНИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10055673>

Райимов Тўлқинжон Ғайбуллаевич

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари

Академияси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақола, офицернинг педагогик фаолиятда мулоқотнинг ўрни имкониятлари ва таълим бериш жараёнида ўзига хос хусусиятлари камчиликлар ва уларнинг бартараф этиш чоралари бўйича тавсиялар келтирилган.

Калит сўзлар: офицер, педагог, ўқитувчи, инструктор, мураббий, муассаса, соҳа, интеграция, маърифат, конституция.

Офицернинг педагог сифатида ўз бўйсунувчилари билан таълим, тарбия, ривожлантириш мақсадларига қаратилган касбий мулоқотидир. Бу офицер (бошлиқ, командир, ўқитувчи, инструктор, мураббий)нинг ва бўйсунувчининг таълим-тарбия жараёнидаги профессионал мулоқоти бўлиб, унда ўзаро ахборот алмашинади ва бўйсунувчиларга ўқув-тарбиявий таъсир ўтказилади. Педагогик таъсирнинг самарали кечиши учун ўзаро ҳурмат ва ишончга асосланган икки ёқлама мулоқот юзага келиши лозим.

Педагогик мулоқотнинг муваффақиятли бўлишида офицернинг коммуникатив маданияти муҳим ўрин эгаллайди.

Педагог коммуникатив маданиятга эришиш учун қуйидагиларга аҳамият бериши лозим:

- ❑ бўйсунувчини ҳурмат ва диққат билан тинглаш маданияти;
- ❑ ўзига қизиқарли бўлмаса ҳам уни диққат билан тинглаш;
- ❑ бўйсунувчи зерикаётганлигини сезиб, мавзуни бошқа қизиқарли томонга буриб юбориш;
- ❑ суҳбатлашишдан аввал бўйсунувчининг кайфиятини кўтаришга ҳаракат қилиш;
- ❑ умумҳарбий низомлар талабларига мос келадиган мулоқот маданиятини ўзлаштиришни таъминлаш каби мақсадлар қўйилади.

Офицернинг коммуникатив кўникмаси педагогик фаолиятдаги мулоқотда муҳим рол ўйнайди. Коммуникатив кўникма қуйидаги шаклларда намоён бўлади:

- ❑ Кишилар билан мулоқотда бўлиш кўникмаси.
- ❑ Бўйсунувчилар билан биргаликдаги фаолиятни самарали ташкиллаштириш кўникмаси.
- ❑ Мақсадга йўналтирилган мулоқотни ташкиллаштириш ва бошқара олиш кўникмаси.

Барча амалга ошириладиган мулоқот акти англашилган бўлади. Инсонлар ўртасидаги мулоқот жараёнида ҳар бир нарсани эътиборга олиш керак экан, демак томонларнинг бир-бирларини тушунишларига эришиш лозим. Педагогдаги мавжуд самимийлик, бўйсунувчи ҳурматини ва меҳрини қозона олишлик эса унинг шахсий ҳаёт тушунчалари билан боғлиқ бўлади.

Таълим-тарбия жараёни самарадорлигини таъминлашда кундалик ҳаётда ҳам педагог ўз бўйсунувчилари билан бўладиган муносабатларда мулоқотнинг психологик хусусиятларини ёдда сақлаши ва уни амалга ошириш техникасига риоя қилиши лозим.

Офицер-педагог ўз бўйсунувчиларига таълим ва тарбия берар экан, албатта у раҳбар, бошлиқ вазифасини бажаради. Раҳбарлик вазифасини бажаришда унда педагогик маҳорат, муомала малакалари ва ўз касбига хос билим, кўникма ва малакалар шаклланган бўлиши керак.

Маълумки, мулоқотнинг мақсади ва қай даражада амалга оширилишига кўра унинг самарадорлиги ҳақида фикр юритиш мумкин. Яъни мулоқот эҳтиёжларидан келиб чиқиб унинг қондирилиши, муаммо ечими билан боғлиқ вазифаларнинг бажарилишига асосланиб, мулоқотнинг самарали ёки самарасизлиги тўғрисида ҳулоса чиқарса бўлади. Шахслараро муносабат мулоқотга киришувчиларнинг ўзаро бир-бирларини тушунишга олиб келса, бундай ўзаро муносабатлар самарали ва фойдали ҳисобланади.

Муомалага киришувчи томонларнинг ўзаро бир-бирларини тушунишга олиб келувчи йўл ёки маром ўз навбатида ўша шахсларнинг ўзаро бир-бирларини мавқе бўйича билишни таъминлайди. Мулоқотнинг психологик тизимига кўра уни уч асосий қисмга бўлиш мумкин:

Мулоқотнинг коммуникатив томони, яъни маълумотлар алмашинуви функцияси (муомала субъектларининг ўзаро бир-бирлари билан ахборот, маълумотлар, ҳиссий кечинмалар ва фикр алмашуви жараёни).

Бу жараённинг асосий воситаси бўлиб нутқ хизмат қилади. Маълумки, алоқа воситаси сифатида нутқнинг икки тури фарқланади: ёзма нутқ ҳамда оғзаки нутқ. Оғзаки нутқнинг ўзи диалогик ва монологик турларга бўлинади.

Диалогик нутқнинг мазмуни, унинг характери, давомийлиги мулоқотга киришган кишиларнинг шахсий қарашларига, қизиқишларига, бир-бирларига бўлган муносабатларига, мақсадларига бевосита боғлиқ бўлади.

Монологик нутқ эса бир кишининг бошқа кишига ёки кишилар гуруҳига нисбатан мурожаати бўлиб, фикрларнинг мантиқан тугал бўлиши, гапираётган пайтда грамматик қонун-қоидаларга риоя қилиш кераклиги каби шартлари мавжуд. Нутқ тўғрисида кейинроқ батафсил маълумот берилади.

Одамлар мулоқот жараёнида сўзлардан ташқари турли хил ҳаракатлардан, қилиқлардан, ҳолатлардан, кулгу, оҳанглр ва бошқалардан ҳам фойдаланадилар.

Қилиқлар, мимика, оҳанглар, тўхташлар (пауза), ҳиссий ҳолатлар, кулгу, йиғи, кўз қарашлар, юз ифодалари ва бошқалар ўзаро мулоқотнинг нутқсиз воситалари бўлиб, улар мулоқот жараёнини янада кучайтириб, уни тўлдиради, баъзан эса нутқли мулоқотнинг ўрнини босади.

Гап мулоқотнинг самарадорлиги тўғрисида борар экан, шу ўринда унинг техникаси ҳақида гапириб ўтиш муҳим.

Мулоқот техникаси деганда, унинг самарасини таъминловчи психологик омиллар, воситалар, усуллар тушунилади. Бу шахс ёки гуруҳнинг коммуникатив малакалари ва кўникмалари йиғиндисидан иборат бўлиб, уларнинг жозибали ва таъсирчан чиқишида қўлланиладиган барча ҳиссий-эмоционал ва психологик-характерологик услублардан иборат бўлади.

Шундай техниканинг йўқлиги шахснинг бевосита руҳий кечинмалари ва руҳий ҳолатида намоён бўлади ва унда ҳавотирлик, ҳадиксираш, одамовилик, мулоқотдаги омилик ҳислатларини келтириб чиқаради. Натижада, ўзига нисбатан ишончсизлик, мулоқотдан кўзда тутилган натижага эришишга кўзи етмаслик ва шу каби негатив ҳолатлар намоён бўлиши мумкин.

Бундан ташқари, муомаланинг техникаси деганда, ушбу жараёнда бевосита иштирок этаётган ёки аниқроқ қилиб айтганда, қўлланиладиган нутқий воситалар назарда тутилади.

Маълумки, одамлар ўзаро мулоқотга киришганида, энг самарали ва табиий сўзлашиш воситаси бўлмиш нутқдан фойдаланадилар, унинг таъсирчанлиги ва кучи ўша сўзловчиларнинг малакаларига, тажрибасига ва ҳаётий кўникмаларига, тил бойликларидан қай даражада оқилона фойдалана олишларига боғлиқ.

Ўзбек тили шу қадар жозибали, гўзал ва бойки, нотиклик маҳорати унинг барча имкониятларидан ўз ўрнида ва моҳирлик билан фойдаланишга боғлиқ. Лекин ана шу нутқий мулоқот ўз навбатида уни ҳиссий жиҳатдан тўлдирувчи нутқсиз воситалар билан ҳам бойитиладики, унга ўша суҳбатдошларнинг бир-бирларига нисбатан фазовий жойлашишларидан тортиб, то товушлар, интонациялар, тўхталишлар, оҳанглар ва эмоционал қўллаб-қувватлаш механизмлари киради.

Нутқда ишлатиладиган пауза – тўхталишлар ёки юз ифодалари – мимикаларнинг ўринли ишлатилиши суҳбатдошни руҳан мулоқотдош шеригига яқинлаштиради ёки ноўрин ишлатилган муқомлар, ортиқча ҳаракатлар, ҳиссий кечинишлар уни қониқтирмаслиги, суҳбатдошини эса зериктириши табиий ҳолдир.

Мулоқотнинг интерактив томони, яъни хулқ-атвори бошқарув функцияси (мулоқотга киришувчи томонларнинг ўзаро бир-бирларининг хулқ-атворларига таъсир жараёни).

Мулоқотнинг бу хусусияти кишиларнинг мулоқот жараёнида биргаликдаги фаолиятда бир-бирларига амалий жиҳатдан бевосита таъсир этишларини таъминлайди. Шу туфайли одамлар ҳамкорликда ишлаш, бир-бирларига ёрдам бериш, бир-бирларидан ўрганиш, ҳаракатлар мувофиқлигига эришиш каби қатор

қобилиятларни намоён қилишлари мумкин. Шу туфайли педагог бўйсунувчи шахсига мақсадга йўналган ҳолда таъсир кўрсатиши мумкин. Аслини олганда, ҳар қандай мулоқот, агар у бемаъни, мақсадсиз, қуруқ гаплардан иборат бўлмаса, доимо мулоқотга киришувчиларнинг хулқ-атворларини, уларнинг установакаларини ўзгартириш имкониятига эга.

Турли ролларни бажараётган шахсларнинг ўзаро мулоқотлари кутишлар тизими орқали бошқарилади. Масалан, ўқитувчидан маълум ҳаракатларни кутишадими, улар ўқитувчи ролига зид бўлмаслиги керак. Ўз ролига мос ҳаракат қилган, доимо меъёр мезонида иш тутган кишининг ҳаракатлари одобли ҳаракатлар деб аталади. Офицернинг ўз бўйсунувчилари билан мулоқотида ҳам унинг ҳаракатларига қўйиладиган талаблар мавжуд. Бу талаблар умумҳарбий низомлар кўрсатмаларидан, ўқитувчи одоби ҳамда умуминсоний ва миллий одоб-ахлоқ қоидалари мазмунидан келиб чиқади.

Бундан ташқари, офицернинг шахсий обрўси, ҳарбий жамоадаги мавқеи ва бошқа шу каби кўрсаткичлар ҳам шахслараро мулоқотнинг самарадорлигида катта аҳамиятга эга.

Мулоқотнинг перцептив томони, яъни ҳиссиётлар алмашинуви функцияси (мулоқотга киришувчи томонларнинг бир-бирларини тўғрироқ, аниқроқ идрок қилиш ва баҳолашларини таъминловчи жараён).

Биргаликдаги фаолият жараёнида шахсларнинг бир-бирларини тўғри тушунишлари ва аниқ идрок қилишлари мулоқотнинг самарали бўлишини таъминлайди. Олимларнинг аниқлашларига кўра, одамларнинг бир-бирларини идрок қилишлари идентификация, рефлексия ва стереотипизация механизмларидан иборат бўлади.

Идентификация – мулоқот жараёнида суҳбатдошлар бир-бирларини тўғри идрок қилиш мақсадида ўзидаги билимлар, тасаввурлар, хислатлар орқали бошқа бировни тушунишга ҳаракат қилиш, ўзини биров билан солиштириш, ўзларини бир-бирининг ўрнига қўйиб кўришдир.

Рефлексия – мулоқот жараёнида суҳбатдошининг позициясида туриб, ўзини тасаввур қилиш, ўзига бировнинг кўзи билан қарашга интилишдир.

Стереотипизация – одамлар онгида мулоқотлар мобайнида шаклланиб ўрнашиб қолган, кўникиб қолинган образлардан шаблон сифатида фойдаланиш ҳолларидир.

Ушбу тизимнинг ҳар бир томони муомаланинг зарурий ва муҳим таркиблари ҳисобланиб, унинг учинчи бўлаги шахслараро таъсир ўтказиш учун муҳимдир.

Чунки муомалага киришувчи шахслар бир-бирларини яхши тушунишлари учун, аввало, суҳбатдошининг юзи, ҳиссий кечинмаларини идрок қилган ҳолда фикран унинг мавқеида тура билиши, ўзини унинг ўрнида ҳис қилиб, ўзида ҳукм сураётган ҳис-туйғулар доирасида унинг ҳолатига киришга интилиш (идентификация), қолаверса, бу жараёнда индивидуал ва ижтимоий онда мавжуд бўлган мутлақ

стереотип, онгда ўрнашиб қолган тасаввурлардан фойдаланиши (стереотипизация) ушбу жараён тўғри кечишини таъминлаб туради.

Лекин бу жараёнлар шунчалик тез ва қисқа муддатда кечадики, шахс баъзан ўзидаги ана шундай қиёслашларни онгсиз равишда, ҳаётий тажриба орқали ўрнашиб қолган шаблонлар – қолиплар асосида амалга оширади, шунинг учун айрим ҳолларда мулоқот самарасиз ёки хато кечиши мумкин. Ана шундай хатоликларга олиб келувчи жараён ижтимоий психологияда каузал атрибуция деб аталиб, унинг моҳиятини шахснинг кўпинча ўз ҳиссий кечинмалари ва тасаввурларида ўрнашиб қолган қолиплардан нотўғри фойдаланиш натижаси ташкил этади.

Масалан, ташқи қиёфаси кўримсиз бўлган курсантнинг имтиҳон саволларига жавоб бераётганлигини идрок қилаётган ўқитувчи, негадир, унинг қониқарсиз жавоб бериши, билими етарли эмаслиги ҳақидаги нотўғри тасаввурга эга эканлиги каузал атрибуциянинг айнан ўзидир. Ана шундай жиҳатларнинг олдини олиш ва мулоқотнинг самарадорлигини ошириш мақсадида унинг ижтимоий психологик омилларини ҳисобга олиш ва шу асосда ҳар бир шахснинг ижтимоий билимдонлигини юксалтириш амалий аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Б.Абдуллаева Низомий номидаги ТДПУ. Амалий психологиянинг асосий йўналишлари модули. Т.: 2018-247с.
2. Ю. Асадов., Р. Мусурманов. Ўсмирлар девиант ҳатти-ҳаракатининг ижтимоий-психологик хусусиятлари (диагностика, профилактика, коррекция). Т.: 2011-200с.
3. Н. Толибов. Совершенствование методики развития профессиональной компетентности будущих летчиков-инженеров автореф. дис.....доктора философии (PhD) по пед. наук: 13.00.05 – Теория и методика профессионального образования. Ташкент - 2021.
4. Б. Содиқов., Девиант ҳулқ болалар психологияси. Термиз 2010 йил
Т.: 2008 йил